

Kompetencje społeczne i osobiste wychowawcy w pracy z klasą trudną

Kompetencje społeczne, komunikacyjne, inter- i intrapersonalne jako klucz do efektywności działań wychowawczych

Poruszając problem efektywności pracy wychowawcy w pracy z klasą trudną, wciąż stosunkowo niewiele mówi się o kompetencjach społecznych oraz umiejętnościach komunikacyjnych i interpersonalnych nauczyciela jako elementach wpływających na skuteczność podejmowanych przez niego działań wychowawczych. Tymczasem, by działania te przyniosły oczekiwane rezultaty, musi on wejść z klasą w udaną interakcję: zainicjować relację, kształtować ją, systematycznie pracować nad jej jakością.

Kompetencje społeczne, interpersonalne, intrapsychiczne i komunikacyjne wychowawcy odgrywają znaczącą rolę w tworzeniu klimatu społecznego w klasie szkolnej. Nauczyciel wychowawca kreujący w swojej klasie przyjazną atmosferę wychowawczą, tworzy środowisko oparte na:

- podmiotowości, w ramach której szanowane i uznawane są prawa wszystkich: zarówno wychowawcy, jak i uczniów; obserwuje się tu gotowość do wzajemnego słuchania się, wyjaśniania problemów, podejmowania współpracy i współdziałania,
- życzliwości i wzmacnianiu zasobów oraz dobrych nawyków, podtrzymywaniu tego, co w klasie funkcjonuje prawidłowo,
- wyznaczaniu i konsekwentnym przestrzeganiu granic, reagowaniu na ludzką krzywdę,

- identyfikacji i zaspokajaniu potrzeb rozwojowych uczniów.

Udział kompetencji społecznych i komunikacyjnych wychowawcy w tworzeniu klimatu społecznego klasy jest znaczący; kompetentny społecznie nauczyciel ma na celu przygotowanie dzieci i młodzieży do nawiązywania i utrzymania konstruktywnych stosunków interpersonalnych w klasie i w życiu, do współpracy i do zgodnego współżycia z innymi.

W celu zobrazowania istoty i znaczenia kompetencji w pracy nauczyciela wychowawcy, warto posłużyć się rozumieniem kompetencji przyjętym przez J. Szempruch, która określa je jako zdolność i gotowość do wykonywania zadań na określonym poziomie, zgodnym ze standardami, a do kompetencji zawodowych nauczyciela zalicza: kompetencje interpretacyjno-komunikacyjne, kreatywność, umiejętność współdziałania, kompetencje pragmatyczne i informacyjno-medialne¹. H. Kwiatkowska postrzega natomiast kompetencje jako zdolność i gotowość podmiotu (np. nauczyciela czy wychowawcy) do wykonania zadań na określonym poziomie, powstałą w wyniku zintegrowania wiedzy, dużej liczby drobnych umiejętności oraz sprawności w dokonywaniu wartościowań².

L. Winogrodzka dzieli kompetencje na dwie podstawowe kategorie:

- osobiste (to m.in. dążenie do rezultatów, elastyczność myślenia, gotowość do uczenia się, kreatywność, myślenie analityczne, organizacja własnej

¹ Szempruch J. *Kompetencje i zadania nauczyciela w procesie przekształcania szkoły* [w:] Muchacka B. [red.] *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, tom 1, Kraków 2006.

² Kwiatkowska H. *Pedagogia*, Warszawa 2008.

- pracy, otwartość na zmiany, podejmowanie decyzji, radzenie sobie ze stresem, rozwiązywanie problemów, rozwój zawodowy, zarządzanie czasem)
- społeczne (autoprezentacja, budowanie relacji z innymi, dzielenie się wiedzą i doświadczeniem, komunikatywność, kultura osobista, negocjowanie, otwartość na innych)³.

Wysokie kompetencje społeczne mogą pomóc wychowawcy między innymi w: podniesieniu poziomu własnej asertywności, sprawniejszym budowaniu aury, inspirowaniu uczniów lub klasy do działań zgodnych z celami założonymi przez dorosłego, umiejętnym egzekwowaniu wymagań, zachowaniu dyscypliny w klasie, rozwijaniu umiejętności społecznych uczniów dzięki wykorzystaniu modelowania zachowań jako narzędzia wpływu i metody pracy wychowawczej.

W pracy wychowawcy z klasą trudną na szczególną uwagę zasługują te kompetencje społeczne, interpersonalne i intrapsychie nauczyciela, które ujawniają się w:

- dostrzeganiu i rozwiązywaniu problemów;
- otwartości, świadomym odrzucaniu stereotypów;
- odwadze moralnej i gotowości do ponoszenia konsekwencji;
- otwieraniu komunikacji, komunikowaniu uczuć i radzeniu sobie z oporem grupy;
- uruchamianiu i podtrzymywaniu pozytywnej

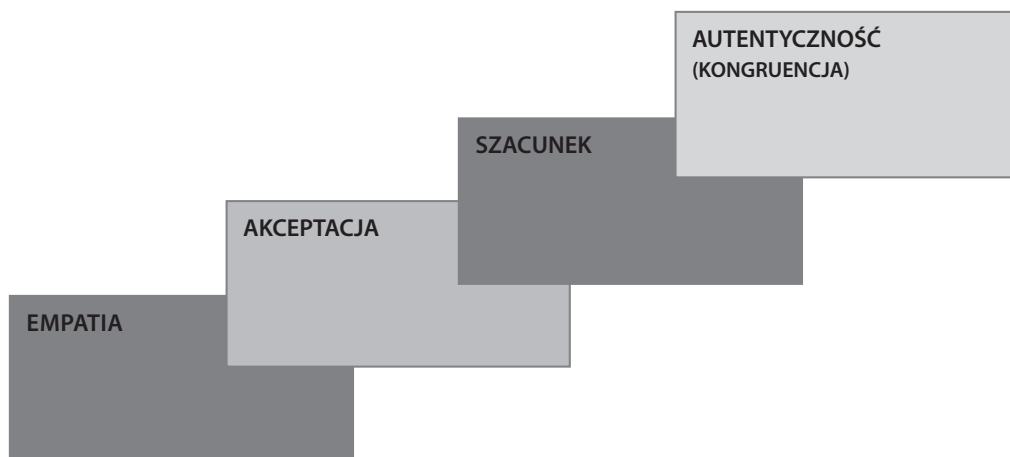
motywacji uczniów do rozwoju,

- współdziałaniu oraz skuteczności podejmowanych działań integracyjnych.

Niezwykle przydatne będą również: umiejętność aktywnego słuchania, wywierania wpływu poprzez odwoływanie się do wartości życiowych, celów i zadań, umiejętność asertywnego zachowania się, zgodność przekazu w sferze komunikacji werbalnej i pozawerbalnej, ustanawianie reguł współżycia w klasie oraz konsekwentne odwoływanie się do norm i ustalonych zasad zachowania się.

O aspekcie osobowo-podmiotowym kompetentnego społecznie wychowawcy

Całościowego obrazu kompetentnego społecznie wychowawcy dopełnia aspekt osobowo-podmiotowy, w którym na czołowe miejsce wysuwają się cechy charakteru i osobowość nauczyciela: życzliwość, cierpliwość, zaangażowanie, konsekwencja, poczucie humoru, autentyczność, „bycie wystarczająco dobrym”. Badania Aspy’ego Roebucka pokazują, że spośród wielu cech nauczycieli, które mogą mieć wpływ na zmianę postaw i zachowań uczniów, najważniejsze są cechy dotyczące kontaktów międzyludzkich: empatia, akceptacja, szacunek i autentyczność⁴.

Rys. 1. Wiodące cechy nauczycieli dotyczące kontaktów międzyludzkich⁵

³ Winogrodzka L. *Kompetentny nauczyciel – członek uczącej się organizacji* [w:] *Nauczyciel kompetentny*, Lublin 2007.

⁴ Rogers C.R. *Terapia nastawiona na klienta. Grupy spotkaniowe*, Wrocław 1991.

⁵ Opracowanie własne inspirowane zagadnieniami poruszonymi przez C.R Rogersa w książce: *Terapia nastawiona na klienta. Grupy spotkaniowe*, Wrocław 1991.

Wychowawcy, dysponujący wachlarzem powyższych cech, mają większe szanse nawiązać z klasą relację pozwalającą na: umiejętne rozwiązywanie problemów i konfliktów, dochodzenie do porozumienia, podejmowanie działań i ich skuteczną realizację, budowanie przez każdego ucznia w klasie pozytywnego obrazu własnej osoby. Wychowawca legitymujący się wysokimi kompetencjami społecznymi, interpersonalnymi i intrapsychicznymi zazwyczaj dostrzega wyjściowy stan wiedzy i umiejętności psychospołecznych posiadanych przez jego zespół klasowy, jest bardziej skłonny do empatii w pojmowaniu intencji wypowiedzi swych uczniów. Rozumie, czym jest poczucie tożsamości indywidualnej i zbiorowej wychowanków w klasie, jest skłonny ważne decyzje dotyczące klasy konsultować z uczniami w takim zakresie, na jaki pozwala dany kontekst sytuacyjny.

Nauczyciel określany mianem kompetentnego społecznie to taki, który posiada bogaty repertuar technik nawiązywania i podtrzymywania kontaktu ze swoimi uczniami. Dzięki temu stwarza im w klasie możliwość zrozumienia różnych sytuacji, uczy ich wczuwania się w przeżycia innych ludzi, przyjęcia ich perspektywy, a jednocześnie odróżniania czyjejś sytuacji od własnej.

Rola i znaczenie samoświadomości wychowawcy

Kluczową rolę w pracy z klasą trudną odgrywa również samoświadomość wychowawcy: świadomość osobistych możliwości, które pozwalają mu skutecznie radzić sobie w sytuacjach wychowawczych, akceptacja samego siebie, swoich mocnych stron i ograniczeń. Wychowawca, który zna i potrafi przewidzieć swoje reakcje, identyfikuje własne silne uczucia, np. złości lub niechęci, ma ogromną i realną szansę na osobisty rozwój i wypracowanie w relacji z klasą nowych sposobów zachowania. Będąc świadomym swoich zachowań i wpływu społecznego, jaki może wywierać na uczniów, komunikuje się z klasą łagodnie, ale jednocześnie stanowczo i bez lęku, wiedząc, że sytuacje konfrontacyjne nie zagrażają jego poczuciu własnej wartości. Asertywnie postępujący wychowawca nie musi być agresywny, by zachować poczucie sprawczości i własnej wartości – zawiera z klasą kontrakt jasno określający granice tego, na co i dlaczego się godzi, a co jest niedozwolone, ucząc w ten sposób młodzież przyjmowania odpowiedzialności za zachowanie. Omawia w sposób otwarty, ale ze swoistym wyczuciem różne incydenty i problemy, które zauważa w funkcjonowaniu swej klasy.

Asertywnie postępujący wychowawca nie musi być agresywny, by zachować poczucie sprawczości i własnej wartości

Wychowawca posiadający wysokie kompetencje emocjonalno-społeczne rozróżnia postawy asertywne swoje i uczniów od zachowań agresywnych, demaskuje i nazywa antywartości, informuje o swoich oczekiwaniach i potrzebach przy jednoczesnej gotowości wsłuchiwanie się w potrzeby wychowanków.

Umiejętności i kompetencje przydatne wychowawcy w rozwiązywaniu problemów i konfliktów

W klasie trudnej wychowawczo częściej niż współdziałanie dostrzega się kwitnące konflikty i krzwiące się antagonizmy. Ważną umiejętnością wychowawcy w pracy z klasą, w której występuje napięta i konfliktowa atmosfera, jest umiejętność prowadzenia negocjacji i mediacji. By wesprzeć klasę w procesie rozwiązywania konfliktu, wychowawca powinien być świadomy własnych skłonności i stylu reagowania w sytuacjach konfliktowych oraz winien umieć:

- określić problem i zdefiniować rodzaj konfliktu,
- zidentyfikować potrzeby uczniów, oddzielić problemy i potrzeby od żądań,
- szukać wielu możliwych rozwiązań,
- wypracowywać sposoby realizacji proponowanych rozwiązań i postanowień,
- monitorować wdrażanie rozwiązań w praktyce,
- otwarcie wyrażać swoje uczucia i propozycje.

Udział wychowawcy w sytuacji rozwiązywania konfliktu w klasie może polegać także na:

- otwieraniu komunikacji na temat trudności, problemu, konfliktu,
- orientowaniu się, kto i co widzi, w jaki sposób różne osoby w klasie postrzegają sytuację (postrzeganie przez wychowawcę sytuacji konfliktowej z perspektywy uczniów pozwala lepiej ich zrozumieć i uniknąć w ten sposób wtórnych nieporozumień),
- obserwowaniu mowy niewerbalnej uczniów – jest ona źródłem wielu informacji wyrażanych nie wprost,

- wyrabianiu zaufania – im lepszy depozyt emocjonalny zbuduje wychowawca u swoich uczniów, tym więcej mu zechcą powiedzieć,
- zachowywaniu się szczerze i autentycznie, informowaniu o swoich potrzebach,
- mówieniu do uczniów z ich poziomu, zrozumiałym językiem (np. poprzez wspólną rozmowę w kręgu).

Taka postawa wychowawcy dostarcza klasie „modelu” prospołecznego zachowania się, sprzyja zaspokajaniu przez członków klasy ich psychicznych potrzeb, wpływa na wytworzenie się w grupie atmosfery współpracy i zrozumienia. Dzięki wsparciu ze strony wychowawcy młodzież uczy się, że nawet sytuacje trudne można rozwiązywać w konstruktywny sposób.

Wielu badaczy podmiotowości, w tym A. Gurycka, J. Kośmider i D. Mielcarek, zauważa, że skuteczność oddziaływania wychowawczego nauczycieli zależy w znacznym stopniu od tego, jak są oni postrzegani przez swoich uczniów. Uczniowie, oceniając swoich wychowawców, ustosunkowują się bowiem nie tylko do ich umiejętności merytorycznych i dydaktycznych, ale przede wszystkim do ich umiejętności społecznych, wychowawczych i komunikacyjnych.

Dzięki wsparciu ze strony wychowawcy młodzież uczy się, że nawet sytuacje trudne można rozwiązywać w konstruktywny sposób

Praca z klasą trudną stawia przed wychowawcą różnorodne wyzwania, w wyniku których winien on wywierać korzystny wpływ wychowawczy na uczniów poprzez:

- rezygnację z nadmiernej surowości i punitywnego stylu kierowania klasą na rzecz konsekwentnego postępowania i adekwatnego reagowania,
- opanowanie własnych reakcji emocjonalnych (nieprzyjmowanie reakcji uczniów jako ataku, nadmiernie do siebie),
- koncentrację na zadaniach, które jest w stanie sprawnie wykonać,
- skuteczne posługiwanie się zasadami prawidłowej komunikacji interpersonalnej,

- modelowanie zachowań własnym przykładem, odwoływanie się do tradycji i ustalonych rytuałów, osobiste przestrzeganie reguł, wzmacnianie pozytywnych zachowań poprzez docenianie,
- budowanie sieci powiązań i relacji w klasie, służących integracji, wytwarzaniu poczucia wspólnoty i dobrego klimatu emocjonalnego,
- diagnozowanie ról utrudniających bądź blokujących realizację wspólnych zadań lub zakłócających dobrą atmosferę emocjonalną w klasie,
- stawianie i pilnowanie granic, ale bez przesadnej sztywności.

Wielowymiarowość pracy wychowawcy z klasą trudną

Wychowawca cechujący się wysokim poziomem kompetencji społecznych, interpersonalnych i intrapsychicznych wie, że klasa szkolna posiada swoistą, nieformalną strukturę wyznaczającą układ panujących w niej stosunków: wzajemnej zależności, sympatii i antypatii, dominacji czy podporządkowania. Obserwuje interakcje powstające pomiędzy uczniami, rozpoznaje role społeczne przyjmowane przez uczniów, świadomie manewruje własnym wpływem na socjometryczny układ relacji w klasie poprzez zwracanie się do wszystkich uczniów wyłącznie po imieniu. Posiada wiedzę o fazach rozwoju klasy jako grupy (orientacyjna, integracyjna, samorealizacji), rozumie specyfikę funkcjonowania uczniów w klasie w przebiegu każdej z nich⁶. Stosuje w pracy z klasą trudną zasady: proaktywności (np. rozwiązuje problemy i konflikty już w początkowej fazie) i wszechobecności (poprzez swoje zachowanie komunikuje klasie, że wie, co dzieje się w niej dzieje i co robią uczniowie).

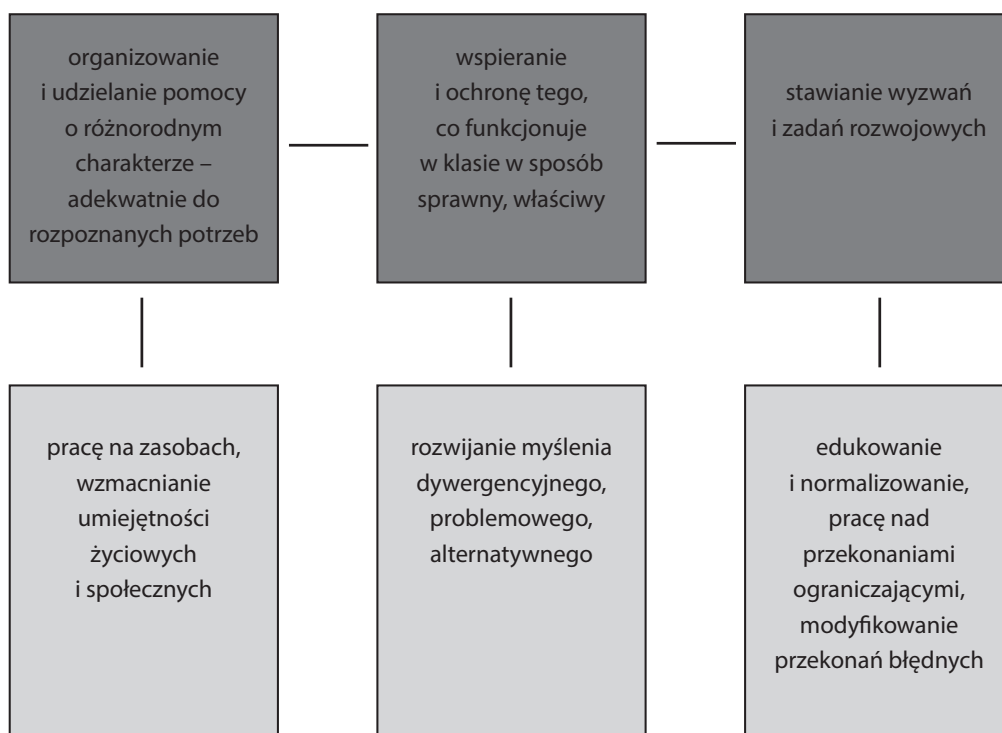
Ponadto identyfikuje przejawy oporu w grupie dotyczące: konkretnego ucznia, jego samopoczucia w danym momencie, relacji między wychowawcą a uczniami lub uczniem, relacji pomiędzy członkami klasy; jest także świadomy momentów własnego oporu wewnętrznego w pracy z klasą trudną, wie, że samo ganieńnię bądź chwalenie uczniów przynosi czasem niekorzystne efekty, wykorzystuje zatem w interakcji z klasą motywujący charakter informacji zwrotnej. Szukając motywów działania swoich uczniów, zadaje pytanie nie tylko o przyczynę, ale także o cel (zastanawia się: Po co uczniowie w mojej klasie zachowują się w taki, a nie inny sposób? Co chcą przez takie zachowanie uzyskać?). Traktuje występujące w klasie sytuacje trudne jako szansę na rozwiązanie problemu i dogodną okazję do rozwoju

⁶ Chomczyńska-Miliszkiwicz M., Pankowska D. *Polubić szkołę. Ćwiczenia grupowe do pracy wychowawczej*, Warszawa 1999.

uczniom rozumianą jako wzmacnianie potencjału każdego członka klasy. Dochodzi etiologii zachowań trudnych w klasie, koncentruje się na myśleniu typu: za niepożądanym zachowaniem stoi jakaś niezaspokojona potrzeba, a mój uczeń lub moja klasa może właśnie przeżywać różnego rodzaju trudności, np. adaptacyjne.

Wychowawca o wysokich kompetencjach społecznych potrafi wychodzić z tradycyjnej, schematycznej roli, jaką narzuca mu szkoła i w jakiej funkcjonuje w przekonaniach uczniów; na przykład: pyta młodzież sprawiającą trudności wychowawcze o to, co jej idzie dobrze, co jej się w życiu udaje, z czym sobie radzi. Przy-

gląda się regułom zachowań istniejących pomiędzy nim a klasą. Ćwiczy z uczniami umiejętności dokonywania wyborów i podejmowania decyzji w oparciu o analizę wielu rozwiązań. Tworzy swoisty system reagowania w sytuacjach trudnych (wdraża różne strategie radzenia sobie z trudnymi zachowaniami w klasie – nawiązywanie kontaktu wzrokowego z uczniami, operowanie przestrzenią, dystansem i pozycją własnego ciała, formułowanie oczekiwań). Zna dobrze słabe i mocne strony swojej klasy oraz sytuację rodzinną każdego ze swoich uczniów. Jest w stanie wyjść poza „nauczycielskie widzenie świata i problemów w klasie”, nie dopytuje wyłącznie o to, czy jego uczniowie się dobrze

Rys. 2. Towarzystwo uczniom w rozwoju (opracowanie własne)

uczą i poprawnie się zachowują, dostrzega znacznie więcej – wychodząc poza edukacyjną funkcję klasy (utrudniającą poznawanie uczniów), koncentruje się – podobnie jak wychowankowie – na jej interpersonalnym wymiarze funkcjonowania. Zamiast stosować ataki na osobę, wycofywać się lub posługiwać się komunikatami agresywnymi „nie wprost”, używa komunikatu „od siebie”, przyznając się do tego, jakie emocje powstają w nim w związku z określonym

niepożądanym zachowaniem w klasie, jakie myśli temu towarzyszą, co chce w związku z tym zrobić.

Przed podjęciem działania wobec jednostki, klasy lub grupy, analizuje kroki własnego postępowania: Co zrobię? Jak to zrobię? Po co to zrobię? Szczególnym zadaniem świadomie działającego wychowawcy w pracy z klasą trudną jest towarzyszenie uczniom w rozwoju poprzez:

Wychowawca odznaczający się kompetencjami społecznymi, inter- i intrapsychicznymi korzysta z wielu technik i procedur komunikacyjnych, zachęcających klasę do współpracy w sytuacjach trudnych:

- opisuje, co widzi (rejestracja faktów),
- udziela informacji zwrotnej,
- wyraża konkretne oczekiwania względem zmiany zachowania przez ucznia,
- mówi to jednym zdaniem,
- opisuje, co czuje lub czego potrzebuje w danej sytuacji.

Jak pracować z klasą, wykorzystując kompetencje społeczne? – kilka praktycznych wskazówek

Na zakończenie wysuwam za A. Miller – poprzez pewną analogię – propozycję następujących kroków stawania się lepszym wychowawcą:

Krok I: Dbałość o bezpieczeństwo uczniów

Bezpieczeństwo jest jedną z najważniejszych potrzeb wszystkich uczniów. Podejmuj działania służące zaspokajaniu tej potrzeby swoich wychowanków, bo dzięki temu łatwiej jest im zbudować pewność siebie i poczucie własnej wartości.

Krok II: Uważne słuchanie

Słuchaj uważnie tego, co mówią, i obserwuj to, co robią uczniowie w twojej klasie. Zapewnij ich, że mogą przy tobie wyrażać każde, nawet silne uczucia, jeśli tylko wyrażają je w odpowiedni, akceptowalny społecznie sposób. Być może dzięki temu rzadziej będziesz musiał dyscyplinować swoją klasę.

Krok III: Stawianie granic

Bycie dobrym wychowawcą polega między innymi na stawianiu granic, czyli wytyczeniu takiej przestrzeni, w której uczniowie mogą się bezpiecznie poruszać. Uświadom sobie, że uczniowie będą testować granice: jest to proces naturalny, potraktuj go jako okazję do uczenia się.

Reaguj na zachowania uczniów łamiące reguły współżycia społecznego.

Krok IV: Dostrzeganie pozytywów

Dostrzegaj pozytywne aspekty bycia wychowawcą, pozwól sobie na śmiech, również z samego siebie.

Krok V: Empatia, retrospekcja

Zmień swoją optykę – zacznij postrzegać świat z perspektywy swoich uczniów. Pamiętaj, że wyobrażanie sobie tego, co w danej sytuacji może przeżywać uczeń, jest kluczem do zrozumienia jego zachowania. Przypominaj sobie, jak się czułeś, kiedy sam byłeś uczniem, co przeżywałeś, gdy w szkole potraktowano cię w sposób przedmiotowy, niegodny, niesprawiedliwy.

Krok VI: Zachęty i pochwały

Oczekuj, że uczniowie w twojej klasie będą zachowywać się dobrze. Wzmacniaj zachowania pozytywne i wyciszaj te niepożądane. Chwal swoich uczniów za współpracę, współdziałanie, okazywaną sobie pomoc. Stosuj zachęty.

Krok VII: Szacunek

Szanuj uczniów tak, jak szanowałbyś dorosłego, słuchaj ich zdania. Przepraszaj za swoje niewłaściwe zachowania. Jeśli masz zamiar powiedzieć uczniom w klasie coś przykrego, zastanów się, jak by to brzmiało, gdybyś miał to powiedzieć osobie dorosłej.

Krok VIII: Konsekwencja wychowawcza

Ustalaj z klasą zasady współpracy i porozumiewania się, bądź konsekwentny wychowawczo. Zasady wprowadzaj w spokoju, po dyskusji i namyśle. Dopytuj klasę, jakie korzyści osiągną uczniowie z wprowadzenia kontraktu, bacznie obserwuj ich reakcje.

Krok IX: Dbałość o własne potrzeby, inwestowanie we własny rozwój

Pamiętaj o własnych potrzebach. Rób sobie przyjemności, znajdź czas na relaks i złapanie oddechu. Im bardziej jesteś wypoczęty, tym wydajniej pracujesz. Inwestuj we własny rozwój. Im wyżej oceniasz osobiste kompetencje i posiadane umiejętności pracy z klasą/grupą, tym mniej obawiasz się sytuacji trudnych i konfrontacyjnych (prawdopodobnie oceniasz je jako mniej zagrażające).

Krok X: Informacja zwrotna

Pamiętaj, że podstawowym czynnikiem motywującym uczniów w twojej klasie do działania (i ewentualnej zmiany zachowań) jest możliwość uzyskania informacji zwrotnej na temat własnych poczynań i osiągnięć.

Krok XI: Rozwijanie umiejętności

Rozwijaj własne i uczniowskie umiejętności społeczne i interpersonalne. Daj sobie i uczniom pole do uczenia się nowych zachowań i nabywania nowych umiejętności i sprawności.

Krok XII: Diagnoza, rozpoznanie potrzeb, strategie działania

Pamiętaj, że w klasie każdy uczeń chce zaspokoić swoje naturalne potrzeby rozwojowe: bezpieczeństwa, przynależności, akceptacji społecznej, samorealizacji. Wnikliwie obserwuj to, co się dzieje w klasie – negatywne relacje pomiędzy uczniami mogą prowadzić do urazu. Rozpoznawaj zasoby każdego ucznia i potencjał klasy jako grupy. W razie potrzeby wyciągaj uczniów ze sztywnych podziałów i destrukcyjnych ról. Zorientuj się, w jakiej sytuacji znalazłeś się ty i twoja klasa. Nadawaj poczucie celu i sensu działaniom, które podejmujesz względem uczniów w klasie. Wypracowuj odpowiednie strategie działania.

Wychowawca stosujący się w pracy z klasą do powyższej gamy praktycznych wskazówek ma dużą szansę rozwinąć swój profesjonalizm wychowawczy rozumiany jako zestaw kompetencji, a więc zachowań będących efektem zintegrowanej wiedzy, umiejętności i postaw.

Bibliografia

1. Chomczyńska-Miliszkiwicz M., Pankowska D. *Polubić szkołę. Ćwiczenia grupowe do pracy wychowawczej*, Warszawa 1999.
2. Kwiatkowska H. *Pedeutologia*, Warszawa 2008.
3. Miller A. *Zniewolone dzieciństwo. Ukryte źródła tyranii*, Poznań 2007.
4. Rogers C.R. *Terapia nastawiona na klienta. Grupy spotkaniowe*, Wrocław 1991.
5. Winogrodzka L. *Kompetentny nauczyciel – członek uczącej się organizacji* [w:] *Nauczyciel kompetentny*, Lublin 2007.
6. Sempruch J. *Kompetencje i zadania nauczyciela w procesie przekształcania szkoły*. [w:] Muchacka B. [red.] *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, tom 1, Kraków 2006.

Hanna Drzewiecka-Krawczyk jest pedagogiem w Zespole Szkół nr 3 w Płocku, socjoterapeutą, mediatorem, tutorem, doradcą zawodowym, nauczycielem konsultantem ds. psychologiczno-pedagogicznej pomocy szkole w Mazowieckim Samorządowym Centrum Doskonalenia Nauczycieli Wydział w Płocku.